

dományok: 18%, gazdaság: 19%, természettudományok és műszaki tudományok (beleértve az orvostudományt is): 32%, általános jellegűek: 27%.

Míg 1987-ben nagy szerepet játszottak a könyvtárak igényei, ma már ez a motívum kezd háttérbe szorulni, a könyvtári termékek (*LaserQuest*, *Intelligent Catalog*, *LISA*, *Books in Print Plus*, *Info Trac II* stb.) részaránya jelentősen csökkent.

Ami az adatbázisok típusát illeti, egyaránt vannak bibliográfiai indexek kivonattal (*PsycLIT*, *ERIC*) és kivonat nélkül (*Art Index*, *Bibliofile*), forrásadatbázisok teljes szöveggel (*Luther Bible*, *Pravda on Disc*) és numerikus adatokkal (*Compact Disclosure*, *Census of Agriculture*), továbbá referenz célú adatbázisok (a postai címeket tartalmazó *Postcode Address File* vagy a *Directory of Library and Information Professionals* c. névjegyzék a könyvtárosokról és tájékoztatói szakemberekről). Két grafikus (*Map Cabinet*, *GEOdisc*) és egy zenei adatbázisról is tudunk (*Universe of Sound*), ezek online módon általában nem hozzáférhetők. Bár 1987 óta csökken az arányuk, a bibliográfiai indexek még mindig 39%-át adják a CD-ROM termékeknek. A legnagyobb ütemben (87%-kal) a referenz célú adatbázisok szaporodnak. Az adatbázisok felírásának (az új lemez kiküldésének) üteme egy hét és öt év között változik (az *Oxford English Dictionary* esetében semmiféle rendszerességet nem lehet megadni), kb. 40%-uk negyedévente vagy ennél gyakrabban megújul, 42%-uk vi-

szont csak évente vagy annál is ritkábban. A referenz-adatbázisok a leginkább kurrenszek, ezeknek mintegy 20%-át havonta újra kiadják.

Az árakat nehéz felbecsülni (a különféle, egymással össze nem vethető opcionális szolgáltatások, árkonstrukciók miatt), de reményt keltő, hogy az átlagot tekintve már megkezdődött az árak csökkenése: a középérték egy év alatt 1273-ról 1095 USD-re csökkent, és vannak 200, sőt 100 dollár alatt kínált termékek is (pl. a *GALE Experiment Data Set* vagy az *International Dictionary of Medicine*). Két lézerlemez adatbázis (*Small Business Consultant*, *Stat Pac*) ára kevesebb, mint ezek nyomtatott változatáé.

A hardverkövetelmények különfélék, viszont az adatbázisok 95%-át lehet használni IBM PC/XT/AT környezetben. A legtöbb az MS-DOS 2.1 verzióját igényli, és 72%-uknak nincs nagyobb operatív tárra szükségük 512 kb-nál. A CD-ROM lejátszók közül a Hitachi, Philips és a Sony a leggyakoribb követelmény, de néhány adatbázis ezek közül bármelyiken futtatható.

A legtermékenyebb CD-ROM kiadók: az OCLC, a Wilson, a Lotus és a SilverPlatter.

/NICHOLLS, P. T.: Information resources on laserdisk: statistical profile of currently available CD-ROM database products. = *Laserdisk Professional*, 2. köt. 2. sz. 1989. p. 101–108./

(Mándy Gábor)

CD-ROM adatbázisok értékelése a könyvtári állománygyarapítás szempontjából

A hagyományos könyvtári állománygyarapítás az új könyvek és folyóiratok kiválogatására irányul. Az idők múltával a technika a hagyományos nyomtatott információ mellé más közegeket is felsorakoztatott: a mikrofilmet, az audio- és video-magnószalagokat, fényképeket, majd a számítógéppel olvasható mágnesszalagokat, az online adatbázis-keresést stb. Az új hordozók, módszerek általában több információt kínálnak a nyomtatott szövegnél jóval kisebb hordozóterületen. Újabban ezekhez egy további új technika, a kompaktlemez csak kiolvasó memória, a CD-ROM (*Compact Disk–Read Only Memory*) társult.

Ez az új közeg az irodalomkutatás forradalmasítását ígéri. Nemcsak azzal, hogy szinte gombnyomásra hatalmas adatmennyiségeket szolgáltat, hanem azzal is, hogy a termékbe a bibliográfiai adatok hozzáféréseinek, lekérdezésének eszközei is be vannak építve, és egyéni adatkezelésre jóval alkalmasabbak a kártyakatalógusnál vagy a nyomtatott indexeknél, referáloknál. Kevés új technika váltott

ki ekkora lelkesedést a tájékoztatói szakemberek körében, mint a CD-ROM adatbázisok módszere.

Az USA-beli *Columbia Egyetemi Könyvtár* (New York) munkatársai kísérletet kezdeményeztek olyan céllal, hogy a CD-ROM adatbázisok nagy kínálatából milyen kritériumok alapján válasszák ki a könyvtári állomány gyarapítására a számukra legmegfelelőbb adatbázisokat. Az állományépítési politika célja általában az egyetemi kutatások széles körének támogatása. Nyolc kritériumot határoztak meg, mint az állomány fejlesztésének döntési pontjait:

- ▶ a kutatási programok körébe való beilleszkedés, vagyis a relevancia,
- ▶ a szakterületen belül a feldolgozott információk köre,
- ▶ a meglévő információk rések kitöltése,
- ▶ a tudományos minőség,
- ▶ az információk frissessége,
- ▶ az információk kereshetősége, hozzáférhetősége,
- ▶ a nyelv,
- ▶ a költségek.

A Columbia Egyetemi Könyvtár által megrendelt 29 CD-ROM adatbázis a függelékben található.

AZ ÁLLOMÁNGYARAPÍTÁSI KRITÉRIUMOK

Relevancia

Az első követelmény a kutatási programokkal való *tartalmi relevancia*. Az egyetemi programok szerint relevánsnak ítélt 29 CD-ROM adatbázis filozófiával, általános társadalomtudományokkal, politikával, közgazdaságtannal, a gazdasági és üzleti élettel, pszichológiával, szociológiával, nyelvészettel, természet-tudományokkal, technikával, művészetekkel, irodalommal és földtudománnyal foglalkozik.

Gondot okozott, hogy egyes szakterületekhez nem találtak CD-ROM adatbázist. Például nem kapható történelemtudományi tárgyú CD-ROM termék.

A feldolgozás köre

A következő kritérium az *információ kezelésének, feltárásának, dokumentumainak a köre*. Olyan anyagok kívánatosak, amelyek mélységükben tárják fel az egyes szakterületeket, és nem dolgozzák fel a felületes, tankönyvszerű vagy népszerűsítő dokumentumokat.

A Columbia egyetemen vásárolt CD-ROM termékek nagy része bibliográfiai adatbázis. Ez azt jelenti, hogy rámutatnak az információ forrásaira, ők maguk információt nem szolgáltatnak. A 29 adatbázis között csak hat olyan van, amely többet nyújt, mint bibliográfiai hivatkozást, ezek közül három a nyomtatott terméknel több információt is tartalmaz. A gazdasági, üzleti, statisztikai területekre orientált CD-ROM adatbázisok jelentenek elsősorban továbblépést a korábbi információs eszközökhöz képest.

Információigény

A kiválasztás harmadik tényezője az, hogy az új anyag mennyiben tölti ki a meglévő állomány részeit. A CD-ROM termékeket nem azzal hirdetik, hogy új információs területet fednek le, hanem tartalmuk a meglévő nyomtatott termékével azonos, csak egyszerűbben kereshetők. A hosszas lapozgatás helyett ugyanis *hatékonyabban és gyorsabban* lehet megtalálni a keresett adatokat. Ezen túl azonban a beszerzendő CD-ROM terméknek a könyvtár tudásbázisában meglévő hiányosságait is pótolnia kell.

Minőség

Fontos kritérium a vásárolt *információs anyag minősége* a megalapozott tudás, a kreativitás, a feldolgozott művek tartóssága, a szerzők és kiadók tekintélye szempontjaiból. A tartalmat illetően az eddigi CD-ROM termékek a klasszikus szakirodalom modern hivatkozási tárai, ezért a minőségi vizsgának könnyen eleget tesznek. Nem biztos azonban, hogy a felhasznált szoftver is mindig jó minőségű. Néhány

eset azt mutatja, hogy egyes CD-ROM termékek keresőszoftverje még javításra szorul.

Frissesség

Az előállítás technikája miatt az *információ frissessége, időbeli átfutása* területén a CD-ROM adatbázisok nem veszik fel a versenyt a nyomtatott termékek vagy az online adatbázisok heti, de még havi aktualizálásával sem. A problémát egyes termékek esetén úgy oldják meg, hogy a megvásárolt programcsomag egy része online hozzáférést tesz lehetővé az adatbázishoz, a friss rész kereshetősége céljából, ami persze többletköltségeket jelent.

Az információ visszakereshetősége

Ez a kritérium azt jelenti, hogy a CD-ROM adatbázisban lévő – többnyire – bibliográfiai információhoz *milyen eszközökkel* lehet hozzáférni. Gyakorta nem eredeti dokumentumok gyűjteményét vásároljuk meg, hanem a dokumentumok bibliográfiai kereshetőségének eszközét. Ilyenkor is szem előtt kell tartanunk a bibliográfiák, ill. indexeik használatának egyszerűségét, jóságát. A tapasztalat szerint a felhasználók a CD-ROM termékeket meglehetősen biztonságosan kezelik, és általában megtalálják azt, amit keresnek. A CD-ROM esetében ugyanis mód van a hosszas kísérletezésre kucsszavakkal, keresőstratégiával. A jövőben, amikor a CD-ROM termékek egyre inkább tartalmaznak eredeti információkat is, a visszakereshetőség, a hozzáférés kérdése fontosabb lesz.

Nyelv

A megvásárolt CD-ROM adatbázisok egy kivételével (a görög nyelv teaurusza) *angol* nyelvűek. Ez a kritérium a Columbiánál tehát jelenleg nem okoz gondot, a jövőben azonban a választásnál ezt is figyelembe kell venni.

Költségek

A CD-ROM termékekkel kapcsolatos kiadások az állománygyarapítási politika fontos szempontjai. A felmérések tanúsága szerint a könyvtárakban általában nem ismerik a pénzügyi kérdések megoldásának módját. A legtöbb könyvtár külön keretből finanszírozza a CD-ROM adatbázisok beszerzését, a jövőben is a különleges kiadások és a szokásos állományépítési költségek valamilyen keverékével számolnak.

A költségek több részből állnak: kezdeti előfizetési díj, visszamenőleges állományok ára, beépített online hozzáférés költségei, személyi számítógép és/vagy CD-ROM olvasó és nyomtató beruházása, karbantartás stb. A Columbia Egyetemi Könyvtárban összesen 291 ezer dollárt fizettek ki, ennek mintegy fele az előfizetési díj, a többi a járulékos költség volt.

A jövőre nézve úgy számolnak, hogy a könyvtár évente minimum 90 ezer dollárt költ CD-ROM előfizetésre, de ha duplikátumrendelési igényeknek is

eleget tesznek, az összes kiadás eléri a 125 ezer dollárt.

A CD-ROM adatbázisok használatával a nyomtatott forrásokkal szemben várható megtakarítást szándékosan nem említjük, ugyanis kétséges, hogy lesz-e egyáltalán megtakarítás a CD-ROM termékek magas költségei miatt.

A Columbia egyetemen az állománygyarapítási költségek finanszírozását a következő forrásokból várják: az egyetem költségvetési támogatása, felhasználási díjak bevezetése, külső támogatások felkutatása, meglévő dotációk átirányítása, az oktatási részlegek segítségül hívása, nyomtatott termékek lemondása, egyéb előfizetések lemondása. Évi 100 ezer dollárral kevesebbet lehet más termékekre költeni, vagy a pénzügyi alapot kell ennyivel megemlí. Sajnos, öt éven belül ezt az összeget is meg kell kétszerezni, mert a CD-ROM termékek köre tovább bővül.

ÚJ KULTÚRA

A CD-ROM technika egy új kultúra bevezetését is jelenti, ami a döntéshozatal szempontjából azzal jár, hogy a könyvtári munkatársaknak új ismereteket kell szerezniük, új szakkifejezésekkel kell tisztába jönniük, személyi számítógépet kell kezelniük, szoftvert kell beszerezniük, hardvervásárlást és karbantartást kell intézniük stb. Esetleg új embereket kell felvenni a könyvtárba, ha a munkatársak nem állíthatók át az új feladatokra, ami újabb kiadást jelent.

A felhasználóknál is változást jelent az új kultúra. Eddig éppen azt a folyamatot kezdték megszokni, hogy az online keresés elterjedésével a bibliográfiai keresést integrálták egy-két szolgáltatóközponthoz való kapcsolódásra, most pedig éppen fordítva, a bibliográfiai keresést adatbázisonként differenciáltan kell végezni, és egészen más számítógépekre kell állítani. Számos különféle CD-ROM adatbázis és index között válogathatnak, sőt egyes kártyakatalógusokat is CD-ROM állományok váltanak fel. Ha a hozzáférési szoftverek és berendezések teljes egységesítése, szabványosítása nem következik be, a könyvtár hamarosan olyan lesz, mint egy elektronikus zsidóvásár. Az idő múlásával pedig a könyvtárak valamilyen számítástechnikai múzeumhoz lesznek hasonlóak, ahol a gépek és szoftverek egymást követő generációit tárolják.

A CD-ROM keltette *gondolkodásbeli változásokat* egy vezető könyvtáros így foglalta össze:

- ▶ A legtöbb CD-ROM terméket vásárlás helyett bérlük. Az előfizetés megszűntekor a szállítók korábbi lemezeiket többnyire visszaveszik, ezért a felhasználóknak állománybeli hézagokkal kell számolniuk.
- ▶ A könyvekkel ellentétben a felhasználónak egy gépre van szüksége ahhoz, hogy információhoz jusson.

- ▶ A felhasználókat meg kell tanítani arra, hogyan keressék az információkat.
 - ▶ A felhasználókban visszatetszést kelt, hogy az információkat más könyvtár számítógépén nem kereshetik vissza, csak ahol a CD-ROM adatbázis megvan (szemben az online kereséssel).
 - ▶ Ha valami nem működik, minden termék esetében más a megoldás, ezért a könyvtári munkatársaknak sok helyre kell segítségért fordulniuk.
 - ▶ Nem minden külső olvasó használhatja a CD-ROM adatbázisok egy részét, egyes termékek használata ugyanis le van tiltva akkor, ha az olvasó profit-szerzés céljából akar információhoz jutni.
 - ▶ A vállalkozókedű, de kellőképpen nem kioktatott diákok, akik "kölcsonveszik" a lézerlemez, csodálkozva tapasztalják, hogy nem működik saját mikro-számítógépük hajlékonylemez-egységén.
- A CD-ROM termékek elterjedésével tovább mélyül a már meglévő generációs különbség a számítógépet használó és nem használó könyvtárosok, olvasók között.

KÖVETKEZTETÉSEK

Az állománygyarapítás szempontjából a CD-ROM technika elterjedése az alábbi következményekkel jár.

A CD-ROM kínálatának tovább kell bővülnie ahhoz, hogy osztatlan lelkesedést legyen képes kiváltani. Igaz, a termékek mai generációja már elegendő a legtöbb kutatási témához, de ma még főleg meglehetősen redundáns bibliográfiai eszközökkel számolhatunk. Nem olyan frissek, mint a nyomtatott termékek és az online adatbázisok. A könyvtárosoktól és az olvasóktól új ismeretek megszerzését igényli. Ezen túl pedig akkor, amikor a kutatási-fejlesztési szakkönyvtárakat amúgy is nyomasztja az állami támogatás csökkenése, a pénz leértékelése, a folyóiratok árának folyamatos inflálódása, a CD-ROM technika újabb pénzügyi terhet jelent a gyarapítási döntéshozók számára.

A CD-ROM technikának még érnie kell. A felhasználók még jelenlegi állapotában is kedvelik, mert nagyobb flexibilitást és sebességet jelent az irodalomkutatásban, mint a nyomtatott referálólapon és indexek használata. CD-ROM-mal az olvasók sok esetben a visszakeresett információkat letölthetik hajlékonylemezeikre. Az állományépítés szempontjából az a fő gond, hogy meg kell különböztetni a könyvtárban valóban hasznos adatbázisokat azokról, amelyek pusztán egy új elektronikus információhordozó példaként értékelendők. Hasonló problémával minduntalan találkozunk a fejlesztési és gyarapítási döntéseknél, amikor egy új információs terméket vagy módszert kívánnak bevetni a könyvtárban, tehát a CD-ROM kihívásai alig különböznek a múltbéli döntésektől.

Függelék

A Columbia Egyetemi Könyvtár által előfizetett CD-ROM adatbázisok. (A név mellett a kiadó neve látható.)

1. *Art Index*. Wilson Line
2. *Biography Index*. H. W. Wilson
3. *BIP Plus & Ulrich's Plus*. R. R. Bowker
4. *Business Periodical Index*. H. W. Wilson
5. *Business Indicators*. Slater-Hall Information Products
6. *CD-ROM Science and Technical Reference Set*. McGraw-Hill
7. *Compustat PC Plus*. Standard and Poor's
8. *County Statistics*. Slater-Hall Information Products
9. *Cumulative Book Index*. H. W. Wilson
10. *Datext Corporation Database*. Lotus Development Corporation
11. *Dissertation Abstracts Ondisc*. UMI
12. *Earthquake Digital Data for Earthquakes of Magnitude Equal to or Greater than 5.5*. National Earthquake Information Center
13. *Embase*. Elsevier
14. *General Science Index*. H. W. Wilson

15. *Geodisc*. U. S. Atlas Geovision Inc.
16. *Humanities Index*. H. W. Wilson
17. *Le Pac. Monthly Catalog*. Brodart Automation
18. *Medline*. Cambridge Scientific Abstracts
19. *Megazine*. Biotech
20. *MLA Bibliography*. H. W. Wilson
21. *NTIS*. OCLC
22. *PAIS on CD-ROM*. Public Affairs Information Service
23. *PC-SIG CD-ROM*. PC-SIG Inc.
24. *Psychlit*. Silver Platter
25. *Readers Guide to Periodical Literature*. H. W. Wilson
26. *Rex*. Foundation for Advanced Religion Studies
27. *Social Science Index*. H. W. Wilson
28. *Sociofile*. Silver Platter
29. *Thesaurus Linguae Graecae Cannon of Greek Authors and Works*. University of California, Irvine

/FERGUSON, A. W.: Assessing the collection development need for CD-ROM products. = *Library Acquisitions: Practice and Theory*, 12. köt. 4. sz. 1988. p. 325–332./

(Roboz Péter)

Számítógépes adatbázisok használata a gazdasági főiskolák könyvtáraiban

A mintavételes adatfelvételen alapuló felmérés a gazdasági jellegű (business) főiskolák és egyetemek könyvtárosai körében vizsgálta a számítógépes adatbázisok használatát.

A felmérés módszere

A *Barron's Guide to Graduate Business Schools* 576 olyan USA-beli gazdasági főiskolát és egyetemet sorol fel, ahol diplomát, illetve doktorátust lehet szerezni. Az e kiadványban szereplő minden harmadik felsőoktatási intézmény került a felmérés mintájába. A felvétel adatlapját a gazdasági tájékoztatásra szakosodott könyvtárosnak címezték. Ha ilyen könyvtárost nem találtak, akkor az adatlapot az érintett könyvtár tájékoztatói osztálya vagy nyilvános szolgálata vezetőjének küldték el azzal a kéréssel, hogy továbbítsa a gazdasági témákkal foglalkozó könyvtárosnak. 1986. október végén 310 adatlapot küldtek ki; közülük 1987. január 5-éig 197 érkezett vissza. 38 intézmény azt válaszolta, hogy nincs ilyen könyvtárosa, így 159 választ tudtak feldolgozni és kiértékelni.

A felmérés gazdasági szakreferensen mindazokat a szakkönyvtárosokat és szaktájékoztatókat érte, akik a gazdasági élet (kereskedelem, piac, termelés, pénzügy, közgazdaság stb.) információival foglalkoznak, vagy a könyvtári személyzet bármely tagját, aki jobban eligazodik a gazdaság különféle kérdéseiben, mint a többi könyvtáros. A felvétel adatlapját azért küldték ezeknek a könyvtárosoknak, mivel feltételezhető, hogy ők foglalkoznak a különböző gazdasági adatbázisokban való online kereséssel.

A számításba vett adatbázisokat a Dialog szolgáltatóközpont adatbázisai közül választották ki. A válaszadókat arra kérték, hogy jelöljék meg azokat az adatbázisokat, amelyeket az elmúlt évben használtak. A felmérés tehát csak azt mutatja, hányan használtak valamely adatbázist, azt azonban nem, hogy milyen gyakorisággal. Az 1. táblázat csökkenő sorrendben mutatja be, hogy a Dialog szolgáltatóközpont 40 adatbázisát hány könyvtáros használta 1986-ban.

Ha a felsorolt adatbázisokat típusuk szerint bibliográfiai, céginformációs és numerikus csoportokba osztjuk (ezek aránya kb. 1/3:1/3:1/3), akkor ezek közül 19 bibliográfiai adatbázist 994, 15 céginformációs adatbázist 461, és 6 numerikus adatbázist 95 válaszoló használt. (Ezt a közlemény 2. táblázata tartalmazza, amelyet itt nem közlünk. — A ref.)

A bibliográfiai adatbázisok ilyen nagy mértékű használatának oka, hogy az oktatási intézmény könyvtárában általában nyomtatott formában is megtalálhatók a céginformációs és numerikus adatokat tartalmazó kiadványok.

Az adatfelvételkor megkérték a könyvtárosokat, hogy sorolják fel az általuk leggyakrabban használt öt adatbázist. Az eredmény az volt, hogy a leghasználtabbnak minősített adatbázisok között szerepelnek az 1. táblázatot vezető, a legtöbb könyvtáros által használt adatbázisok, de a második helyre az ERIC (az oktatással kapcsolatos bibliográfiai információk adatbázisa) került, amely nem szerepelt az 1. táblázat listáján. (A részletes adatokat a közlemény 3. táblázata tartalmazza, amelyet itt nem közlünk. — A ref.)